

Осташко Т.О., д-р екон. наук, завідувач сектору галузевих ринків

Лір В.Е., канд. екон. наук, провідний науковий співробітник

Венгер В.В., канд. екон. наук, провідний науковий співробітник

Олефір В.К., канд. екон. наук, старший науковий співробітник

Биконя О.С., молодший науковий співробітник

Інститут економіки та прогнозування НАН України

ЗМІНА ТРАДИЦІЙНИХ ПОЗИЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО ЕКСПОРТУ

Виокремлено глобальні тенденції та чинники, що формують актуальний стан світової торгівлі. Визначено головні компоненти зміни українського експорту в географічній структурі. Розглянуто особливості зовнішньої торгівлі з найбільш значними за обсягами українського експорту країнами та особливості зміни зовнішньоекономічної кон'юнктури на традиційних для українського експорту товарних ринках. Головний акцент у статті зроблено на викликах та ризиках витиснення українських експортерів з традиційних ринків, на підставі чого запропоновано заходи адаптації та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних експортерів, зокрема, в частині додаткових інституційних інструментів зменшення нетарифних бар'єрів у зовнішній торгівлі¹.

К л ю ч о в і с л о в а: світова торгівля, кон'юнктура, експорт, протекціонізм, нетарифні бар'єри, торговельні угоди, конкурентоспроможність.

Формування тенденцій зміни українського експорту відбувається під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Динаміка світової торгівлі третій рік поспіль відзначається скороченням темпів зростання, котрі за підсумками 2016 р. досягли 1,9% – найнижчої позначки з часів фінансово-економічної кризи 2009 р. (рис. 1). Прояви протекціонізму у країнах G20 спричиняють значний рівень невизначеності та стримують глобальні інвестиції. Тенденції падіння світових цін на сировинних ринках, що склалися під впливом перевиробництва та насичення ринків у промислово розвинених країнах, спричинили зміну зовнішньоекономічних пріоритетів головних експортерів сировинних товарів, які наразі прагнуть диверсифікувати географію поставок. За таких обставин зростає конкуренція за опанування ринків країн, що розвиваються, котрі найближчими роками забезпечуватимуть близько 60% світового економічного зростання. Декомпозиція експортних потоків зумовлює перегляд торговельних угод, що у свою чергу спричинює значні структурні зміни у світовій торгівлі.

¹ Публікацію підготовлено за виконання НДР "Структурні зміни у світовій торгівлі як чинник розвитку внутрішнього ринку України" (№ держреєстрації 0115U002690).

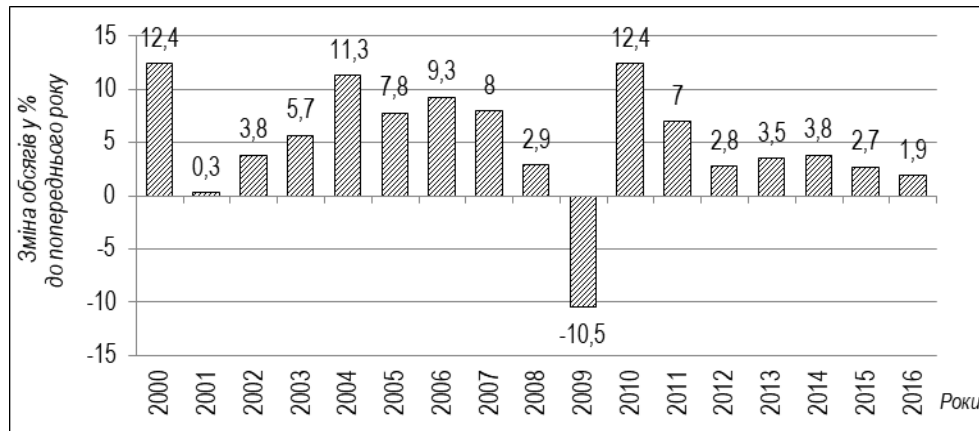

Рис. 1. Темпи зміни обсягів світової торгівлі

Джерело: складено та розраховано за даними Світового банку: URL: <http://data.worldbank.org/products/wdi>

Подальші перспективи сприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури наразі є малооптимістичними. За даними доповіді ООН "Світове економічне становище та перспективи, 2017 рік" [1], попри те, що у 2017–2018 рр. прогнозується деяке поживлення світової економіки, темпи зростання залишатимуться низькими за низьких інвестицій, товарообігу та рівня продуктивності праці.

Починаючи з 2014 р., на тлі перманентної нестабільності світових ринків та стагнації економічного зростання після світової фінансово-економічної кризи, Україна також опинилася перед викликом радикального перегляду традиційних зовнішніх ринків збуту продукції вітчизняних товаровиробників. Геополітичний вибір курсу на євроінтеграцію, закріплений в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС [2], зумовлює в рамках ЗВТ шанси для збільшення українського експорту до країн ЄС.

Натомість, незважаючи на суттєвий інституційний прорив, європейський напрям торговельної політики України поки що не чинить помітний вплив на формування тенденції якісної зміни структури товарообігу до збільшення експорту продукції з більш високою часткою доданої вартості. Високі нетарифні бар'єри та незначні квоти ЄС на поставку українських товарів фактично нівелюють переваги зняття тарифних обмежень у рамках ЗВТ. Оскільки досягнення європейських стандартів якості та безпечності продукції потребує значного ресурсу часу та фінансових витрат, в умовах фактичної втрати російського ринку українські експортери звертають увагу на ринки третіх країн, намагаючись якнайшвидше знайти альтернативу для збуту традиційних позицій українського експорту. Отже, адаптація до зміни глобальної кон'юнктури стає актуальною проблемою, у рамках вирішення якої необхідне відкриття нових ринків та запобігання витиснення українських експортерів з досягнутих позицій на традиційних ринках.

Актуальні виклики для світової торгівлі та їх вплив на економіку України в теоретичному аспекті розглянуті в публікаціях [3–5]. Глокалізація стає невід'ємною ознакою сучасних інтеграційних процесів, а зміна торговельних режимів (скасування преференцій) – дедалі більше інструментом вирішення

геополітичних конфліктів. Останні дослідження змін у зовнішній торгівлі України представлені низкою публікацій [6–10], що характеризують загальні проблеми розвитку українського експорту та європейського напряму зокрема. Із зазначених вище та інших досліджень відомо, що в українському експорті переважає продукція сировинного характеру, а в структурі імпорту значну частку становить високотехнологічна продукція з високим рівнем якості. Наголос робиться на досягненні високого рівня якості та конкурентоспроможності української продукції за рахунок адаптації системи технічного регулювання України та ЄС, котре потребує значних ресурсів часу та фінансових витрат. Проект Експортної стратегії України [11] формує вектор державного сприяння розвитку експорту української продукції з високим рівнем доданої вартості, інноваційним потенціалом і сприянням розвитку малого та середнього бізнесу. Натомість у сучасних умовах для українських експортерів актуалізується принаймні збереження своїх позицій на зовнішніх ринках.

Таким чином, метою дослідження, результати якого представлені у статті, є визначення особливостей та чинників формування сучасних змін у світовій торгівлі, існуючих зовнішніх та внутрішніх бар'єрів на традиційних ринках для українського експорту та розроблення пропозицій щодо забезпечення стабільного розвитку українського експорту та відновлення позицій на світовому ринку. Звідси постає завдання проаналізувати особливості зовнішньої торгівлі з найбільш значними за обсягами українського експорту країнами та особливості зміни зовнішньоекономічної кон'юнктури на традиційних для українського експорту товарних ринках.

Спостереження за динамікою та структурними змінами українського експорту дають можливість виявити головні компоненти формування нових тенденцій в українському експорті. Перш за все зазначимо, що українська зовнішня торгівля є надзвичайно чутливою до змін зовнішньоекономічної кон'юнктури через високий рівень "відкритості" національної економіки. Практично всі країни залежать від міжнародної торгівлі, але для різних країн, з огляду на їх ресурсозабезпеченість та ємність внутрішнього ринку, така залежність є неоднаковою. Питома вага зовнішньої торгівлі у ВВП країн світу коливається від 17% (Японія) до 356% (Сингапур). Примітно, що в міру падіння товарообігу українська економіка стає дедалі більш залежною від зовнішньої торгівлі. Питома вага витрат на кінцеве споживання у ВВП неухильно знижується з 2013 р, тоді як внесок зовнішньої торгівлі зростає. Якщо в 2013 р зовнішній товарообіг становив 75% від ВВП України, то в 2016 р. – уже 82%, і тенденція до зростання зберігається. Така залежність від зовнішньої торгівлі спостерігалася в Україні у 1990-х роках минулого століття (в 1996 р. цей показник становив 93%).

За даними Держстату України, впродовж 2012–2016 рр. український товарний експорт щорічно зменшувався (табл. 1). У 2016 р. його обсяг був меншим, ніж під час світової фінансової кризи у 2009 р., коли він скоротився до 39696 млн дол. США. Зменшення експорту відбулося на всіх основних товарних ринках, але найбільше – в РФ, Казахстані та Туреччині. Якщо для значної кількості основних товарних ринків у 2016 р. відзначалося зростання вітчизняного експорту, то в РФ, Казахстані та Туреччині він продовжував зменшуватись.

Таблиця 1

Динаміка вітчизняного товарного експорту, млн дол. США

Країна	2012	2013	2014	2015	2016	2016 р. до 2012 р.	
						%	млн дол.
Усього, у т.ч.:	67780	62306	53902	38127	36363	54	-31417
РФ	17327	14787	9798	4828	3592	21	-13735
Білорусь	2228	1940	1617	871	903	41	-1324
Казахстан	2433	2084	1069	713	400	16	-2033
Туреччина	3624	3754	3561	2772	2049	57	-1575
КНР	1747	2691	2674	2399	1833	105	+85
Єгипет	2884	2719	2862	2080	2266	79	-618
Індія	2271	1956	1816	1444	1903	84	-367
Іран	1162	792	703	534	705	61	-457
Німеччина	1598	1551	1591	1329	1424	89	-174
Польща	2571	2545	2645	1977	2200	86	-371
Іспанія	1529	978	1167	1044	1005	66	-525
Італія	2457	2336	2468	1980	1930	79	-527

Джерело: Експорт-імпорт окремих видів товарів за країнами світу / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Загальне сальдо зовнішньої торгівлі України в останні роки коливається близько нульової позначки. Сальдо торговельного балансу в 2016 р. становило 0,3 млрд дол. США. Порівняно з 2015 р. сальдо погіршилося майже на 3,5 млрд дол. США через скорочення експорту та зростання імпорту. Сальдо торгівлі товарами у 2016 р. становило від'ємні 2,9 млрд дол. США (рис. 2). Зовнішня торгівля з країнами СНД відчутно послабилася, експорт до них у 2016 р. порівняно з 2015 р. скоротився на 23%, імпорт – на 18%. Зовнішньо-економічна співпраця з країнами Євросоюзу, навпаки, пожвавилася. Експорт до ЄС зріс на 3,7%, імпорт зрідти – на 12% проти попереднього року. На рис. 3 представлена динаміка товарного експорту України до Російської Федерації, Китаю, Туреччини, Єгипту та Індії в 2013–2016 рр.

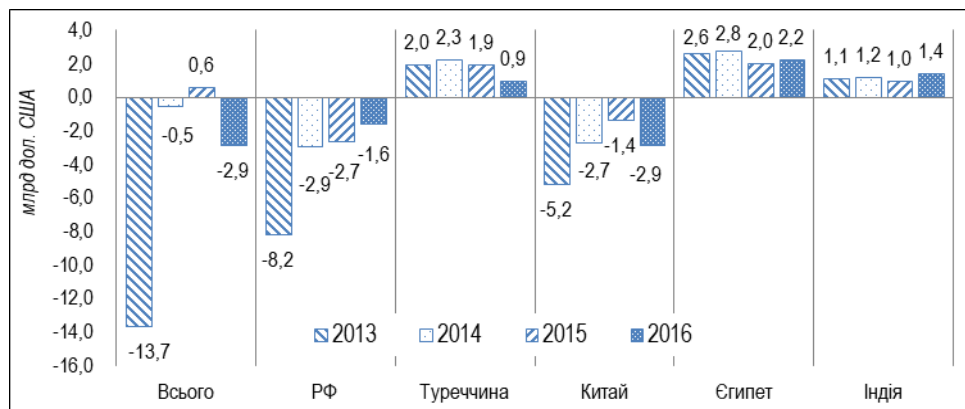
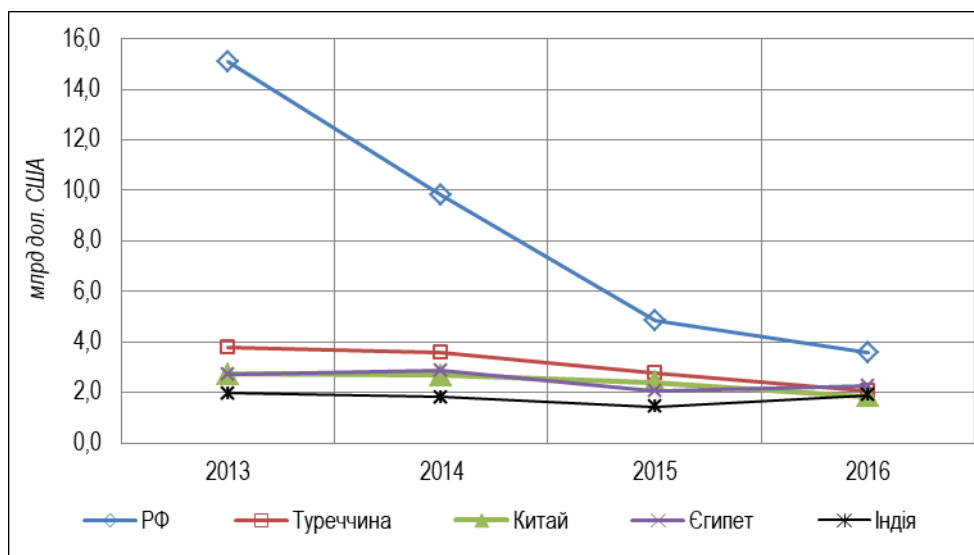

Рис. 2. Сальдо зовнішньої торгівлі України товарами у 2013–2016 рр., млрд дол. США

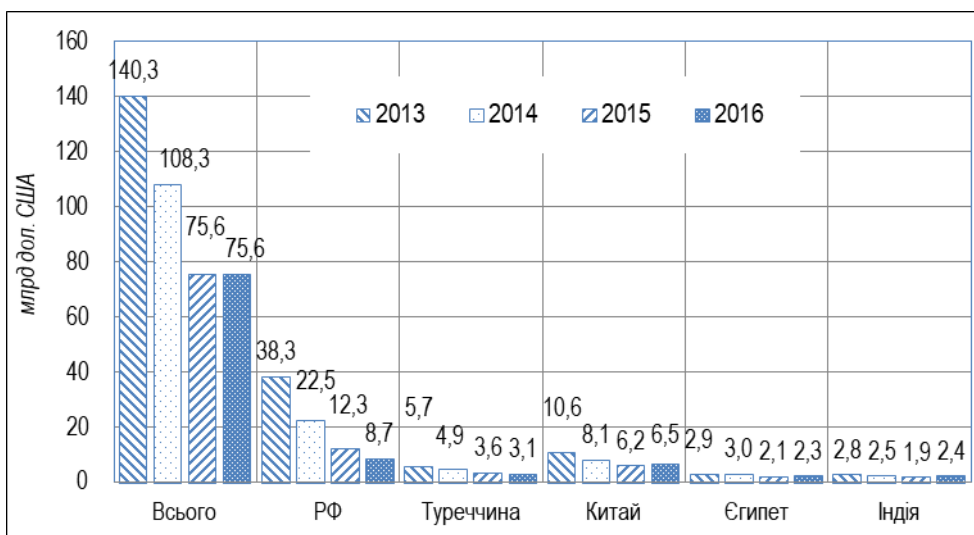
Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Рис. 3. Експорт товарів до деяких країн світу в 2013–2016 рр., млрд дол. США

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

На рис. 4 представлена динаміка товарообігу України в 2013–2016 рр., що має спадну тенденцію.

Рис. 4. Товарообіг зовнішньої торгівлі України в 2013–2016 рр., млрд дол. США

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

У географічній структурі українського експорту найбільшими споживачами вітчизняних товарів та послуг у 2016 р. виявилися: Російська Федерація –

10%, Туреччина – 7,3%, Китай – 6,3%, Єгипет – 6,23%, Італія – 5,2%, Польща – 5,2%, Індія – 3,4%, Німеччина – 3,5%, Іспанія – 2,7% Угорщина – 2,4%, Нідерланди – 2,4, Білорусь – 2,3%. Сукупна частка цих країн становить понад 50% усього українського експорту.

Зменшення експорту до РФ було пов'язано із запровадженням ряду обмежувальних заходів на імпорту українських товарів. Зокрема, Указом Президента РФ з 01.01.2016 р. було призупинено по відношенню до України дію Договору про зону вільної торгівлі, підписаного у м. Санкт-Петербург 18.10.2011 р.

Зменшення експорту до Казахстану було спричинено суттєвим ускладненням транзиту товарів через територію РФ через Указ Президента РФ від 01.01.2016 р. № 1 "Про заходи щодо забезпечення економічної безпеки та національних інтересів Російської Федерації при здійсненні міжнародних транзитних перевезень вантажів з території України на територію Республіки Казахстан або Киргизької Республіки через територію Російської Федерації". Крім того, з 1 липня 2016 р. Росія тимчасово заборонила транзит своєю територією українських товарів, на які в РФ застосовуються ставки ввізного мита, відмінні від 0, а також товарів, на які було накладено імпорту ембарго відповідно до Постанови Уряду РФ від 07.08.2014 р. № 778 "Про заходи реалізації Указу Президента Російської Федерації від 06.08.2014 р. № 560 "Про застосування окремих спеціальних економічних заходів в цілях забезпечення безпеки Російської Федерації"" (Указ Президента РФ від 01.07.2016 № 319, що вносить зміни до Указу Президента РФ від 01.01.2016 р. № 1).

У структурі вітчизняного експорту до Казахстану в 2016 р. переважала продукція сільського господарства і харчової промисловості (46%). На хімічну продукцію припадало 18%, продукцію машинобудування – 15%, продукцію деревообробної і целюлозо-паперової промисловості – 9%, меблі та різні промислові товари – 5%, металургійну продукцію – 4%. Практично заборона на транзит охопила 90% усього українського експорту до Казахстану [12]. Найбільше від заборони на транзит постраждали експортери машинобудівної та металургійної продукції, поставки яких зменшились у 3 і 5 разів відповідно [13].

Упродовж 2009–2013 рр. у торгівлі між Україною та Туреччиною мала місце стабільна позитивна динаміка. Але починаючи з 2014 р. було зафіксовано зменшення обсягів загального товарообігу та експорту українських товарів. Упродовж 2012–2016 рр. експорт насіння соняшнику зменшився з 204 тис. т до 37 тис. т, насіння ріпаку – з 99 тис. т до 0, соняшникової олії – з 276 тис. т до 151 тис. т. У структурі вітчизняного експорту до Туреччини у 2016 р. переважали чорні метали – 50 %. На насіння і плоди олійних культур припадало 14%; на деревину і вироби з деревини – 7%; мінеральні добрива – 6% [14].

Основними постачальниками металургійної та хімічної продукції до Туреччини були група "Метінвест" і концерн "Стирол", які опинились у зоні збройного конфлікту на Донбасі. Однак слід зазначити й інші причини, оскільки одночасно зменшились обсяги експорту олійних культур і соняшникової олії, котрі виробляються у інших регіонах України.

Основними товарними позиціями експорту до Туреччини є рослинна олія та зерно. Подібні позиції в імпорту Туреччини мала продукція російського

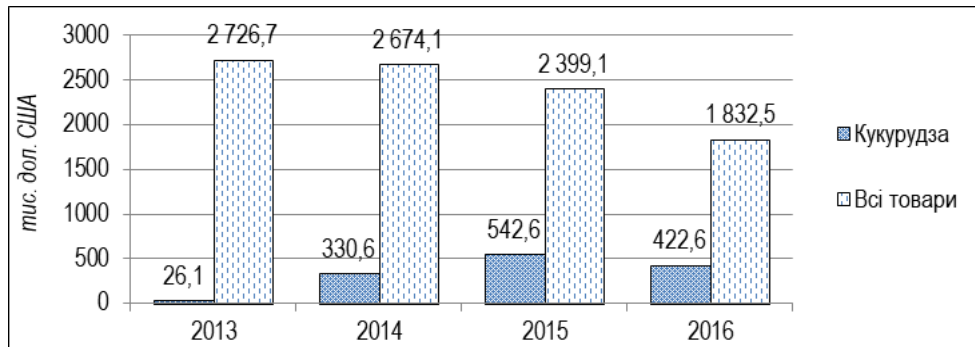
походження. Починаючи з 2010 р. російські компанії планомірно витіснили українських експортерів зерна з ринку Туреччини. Частка української пшениці в імпорті Туреччини за п'ять років скоротилась у п'ять разів – до 3%. Схожа ситуація щодо експорту кукурудзи та рослинної олії. Взаємодоповнююча структура економіки обох країн та сприятливі транспортні умови торгівлі зумовили початок переговорів про Зону вільної торгівлі між Україною і Туреччиною. Головні переваги при цьому можуть отримати українські експортери олії та зерна, натомість занепокоєні майбутнім зростанням конкуренції на внутрішньому ринку українські виробники тепличних овочів, горіхів, кондитерських виробів, молочної продукції.

Через загострення політичної ситуації в грудні 2015 р. російський уряд склав перелік продуктів, заборонених для ввезення з Туреччини, головним чином овочів та фруктів. Згідно з цим документом запроваджена заборона на імпорт у Росію турецьких огірків і помідорів, цибулі-ріпки, цвітної капусти та броколі. Неспроможність російських постачальників заповнити дефіцит стосовно цих товарних позицій на внутрішньому ринку призвів до часткової відмови від ембарго турецьких товарів. Натомість 15 березня 2017 р. Туреччина запровадила нові мита на низку товарів із РФ. Мита Туреччини на кукурудзу та пшеницю становитимуть 130%, рис – 45%, соняшникову олію – 36%, шрот соняшника – 13,5%, бобові культури – 9,7%.

Лише заміщення російських поставок продукції таких традиційних для України експортоорієнтованих галузей, як гірничо-металургійний комплекс, зернові та м'ясна продукція, промисловість та виробництво азотних добрив, дало б Україні додаткових понад 3,7 млрд дол. США за рік, що значно перевищило б увесь нинішній український експорт до Туреччини. Тобто йдеться про більш ніж подвоєння українських поставок до Туреччини [15]. Потенціал Туреччини в частині диверсифікації традиційного українського експорту залишається далеко не вичерпаним, зокрема, для виробників яловичини і телятини, паперово-картонної продукції, пластмаси та полімерних матеріалів, керамічних виробів, ряду інших споживчих промтоварів, наприклад, побутової хімії. Значна залежність від російського ринку існує у вітчизняних експортерів меблів. Також є потенціал для збільшення поставок до Туреччини продукції машинобудівної промисловості. Імпорт Туреччини в цьому сегменті дуже значний, і російські постачальники часто завозять туди в рази більше відповідної продукції, ніж українські, при цьому не маючи якихось принципових переваг.

Статистичні дані про обсяги торгівлі на початок 2017 р. свідчать про можливість поліпшення ситуації для українських експортерів на основних традиційних ринках, зокрема РФ, Казахстану і Туреччини. У січні 2017 р. порівняно із аналогічним періодом попереднього року експорт до РФ збільшився на 66%, до Казахстану – на 53%, до Туреччини – на 84%. Загалом товарний експорт збільшився на 48%.

У структурі вітчизняного експорту до *Китаю* значну частку становлять сільськогосподарські товари, а саме кукурудза. На рис. 5 представлена динаміка експорту вітчизняної кукурудзи в Китай і його роль у структурі товарного експорту України в Китай протягом 2013–2016 рр.

Рис. 5. Експорт кукурудзи та експорт товарів з України в Китай у 2013–2016 рр.

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Впродовж 2015–2016 рр. частка кукурудзи у вартості товарного експорту в Китай практично не змінювалася і становила близько 23%, проте вартість експорту кукурудзи в Китай у 2016 р. зменшилася на 22,1% порівняно із попереднім роком. Для з'ясування перспектив відновлення обсягів торгівлі за цим напрямом важливо визначитися, якими зовнішніми та внутрішніми чинниками зумовлено скорочення експорту кукурудзи в Китай.

Восени 2012 р., відповідно до міжурядової фітосанітарної угоди, Україна одержала право і можливість продавати в Китай кукурудзу, сою та ячмінь. У 2012 р. Державна продовольчо-зернова корпорація України (ДПЗКУ) та Експортно-імпортерний банк Китаю домовилися про надання Українській корпорації кредиту в розмірі 3 млрд дол. США під держгарантії. Частина кредиту в розмірі 1,5 млрд дол. США надавалася ДПЗКУ на закупівлю зерна (насамперед кукурудзи) для подальших експортних поставок через посередництво китайської корпорації ССЕС (Китайська національна корпорація машинної індустрії та генеральних підрядів). Другу половину позики (1,5 млрд дол. США) українська корпорація повинна були упродовж п'яти років витратити на імпорт з КНР сільськогосподарської техніки та матеріально-технічних ресурсів.

Україна отримала цей контракт завдяки стратегічній політиці зменшення продуктової залежності Китаю від США в імпорті зернових і вже у 2015 р. стала найбільшим експортером кукурудзи в Китай.

Зменшення експорту кукурудзи в Китай у 2016 р. пояснюється такими причинами:

- 1) наявністю у КНР великих запасів кукурудзи, які збільшуються починаючи з 2012 р. [16]. Надлишкові запаси, що на 60% перевищують обсяги споживання кукурудзи в Китаї, мають своїм підґрунтям накопичення запасів зернових і політику розвитку самозабезпечення, якою передбачені субсидії місцевим фермерам. Унаслідок цього Китай зменшив обсяги імпортерних квот на кукурудзу в 2015/2016 маркетинговому році (хоча КНР має зобов'язання перед СОТ щорічно відкривати тарифну квоту на кукурудзу в розмірі 7,2 млн т, фактичний розмір квоти встановлюється Китаєм на нижчому рівні);

- 2) зменшенням світових цін на кукурудзу у 2016 р. У результаті при зменшенні фізичних обсягів експорту кукурудзи в Китай на 14,6% вартість експорту зменшилася на 21,1%;
- 3) проблемами з виконанням ДПЗКУ своїх зобов'язань перед китайською корпорацією ССЕС. Ще на початку 2014 р. з'ясувалося, що Україна не повністю виконує свою частину контракту, через що Китай подав до Лондонського міжнародного арбітражного суду позов до України на відшкодування збитків на суму 3 млрд дол. США [17]. Причиною стали не вигідні для України умови контакту з китайською корпорацією ССЕС, які передбачають маржу для ССЕС у розмірі 5 дол. США за тону. При зниженні світових цін на кукурудзу маржа в абсолютному вимірі стала не вигідною для ДПЗКУ і корпорація почала продавати кукурудзу третім сторонам без виплати маржі китайській компанії ССЕС, що було розцінено китайською стороною як порушення контракту (умови контракту ДПЗКУ з китайською стороною передбачають, щоб усі експортні поставки кукурудзи ДПЗКУ йшли через китайські компанії) [18];
- 4) проблемами з приватизацією ДПЗКУ. Після включення у серпні 2016 р. ДПЗКУ до списку держпідприємств, які мають бути приватизовані у 2016–2017 рр., виникла суперечка з китайською корпорацією ССЕС, у результаті якої Кабінет Міністрів України виключив ДПЗКУ з переліку об'єктів державної власності, що підлягають приватизації у 2016–2017 рр. до погодження з основним кредитором компанії – Ексімбанком Китаю;
- 5) виявленням в українських посівах кукурудзи заборонених в Китаї збудників хвороб. У серпні 2016 р. при обстеженнях посівів на виконання протоколів фітосанітарних та інспекційних вимог щодо експорту ячменю, сої, кукурудзи з України в Китай було виявлено віруси мозаїки пшениці, ячменю і люцерни, а також кукурудзяного метелика. Тому експорт кукурудзи в Китай опинився під загрозою і в 2017 р. Заражені площі становлять 1796 га із засіяних 4258 тис. га [19].

Очевидно, що з огляду на зазначені обставини у найближчій перспективі збільшити або, принаймні, відновити експорт кукурудзи в Китай в обсягах 2015 р. не уявляється можливим.

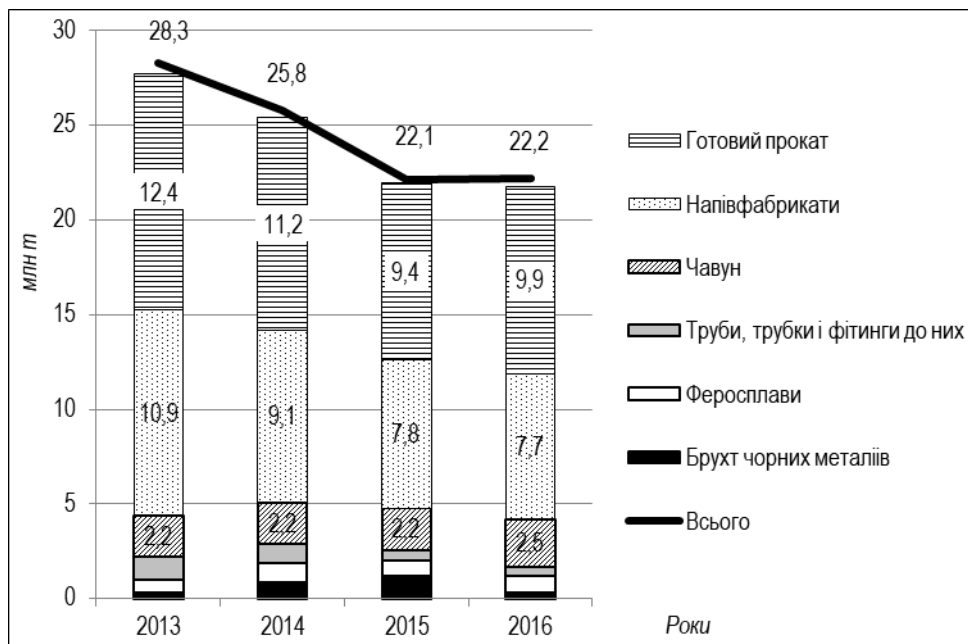
Проте ринок Китаю є перспективним для вітчизняних зернових, конкуренція на ньому зростає, у тому числі і з боку Російської Федерації, тому стратегічно важливим завданням є боротьба за цей ринок.

Так, 29 березня 2017 р. підписано довгостроковий контракт між ТОВ "Експортна продовольча торгівля" Російської Федерації і китайською компанією "Китайсько-європейський сільськогосподарський розвиток" на поставку в КНР російської сільгосппродукції. Йдеться про експорт в Китай російських сої, ячменю, ріпаку, насіння льону, а також соняшникової нерафінованої олії. Поставки здійснюватимуться в рамках реалізації ініціативи "Новий сухопутний зерновий коридор Росія – Китай", підтриманої урядами Росії та Китаю [20].

Таким чином, часткове відновлення експорту кукурудзи в Китай можливе за умови вирішення внутрішніх проблем – починаючи з тих, які лежать у площині державних інститутів управління, задіяних у контрактних відносинах з китайською стороною, до розбудови вітчизняної системи фітосанітарного контролю.

Детального аналізу потребують і питання, пов'язані з експортом продукції металургійної промисловості, яка довгі роки вважалася локомотивом вітчизняного експорту.

Основними продуктовими групами в експорті вітчизняної металопродукції є напівфабрикати, готовий прокат і труби (понад 95% у загальному експорті недорогоцінних металів та виробів з них). У 2016 р. сумарно за групами 72 "Чорні метали" та 73 "Вироби з чорних металів" було експортовано 22,2 млн т, що на 6,1 млн т менше, порівняно з аналогічним періодом 2013 р. (28,3 млн т) (рис. 6).

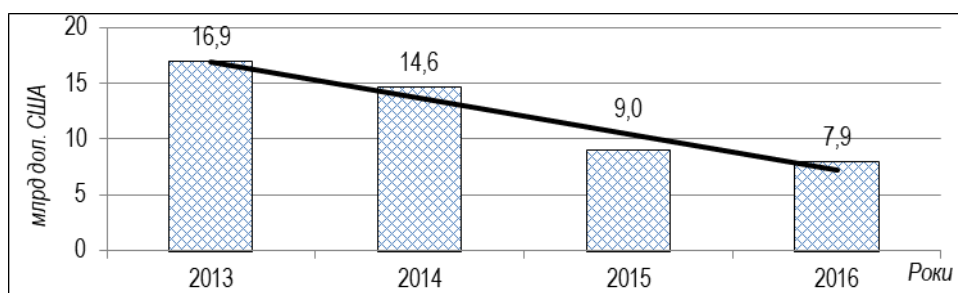

Рис. 6. Фізична структура експорту вітчизняної металопродукції за групами 72 "Чорні метали" та 73 "Вироби з чорних металів" у 2013–2016 рр., млн т

Джерело: складено та розраховано за даними: Експорт-імпорт за країнами світу за 2013–2016 роки. Недорогоцінні метали та вироби з них / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

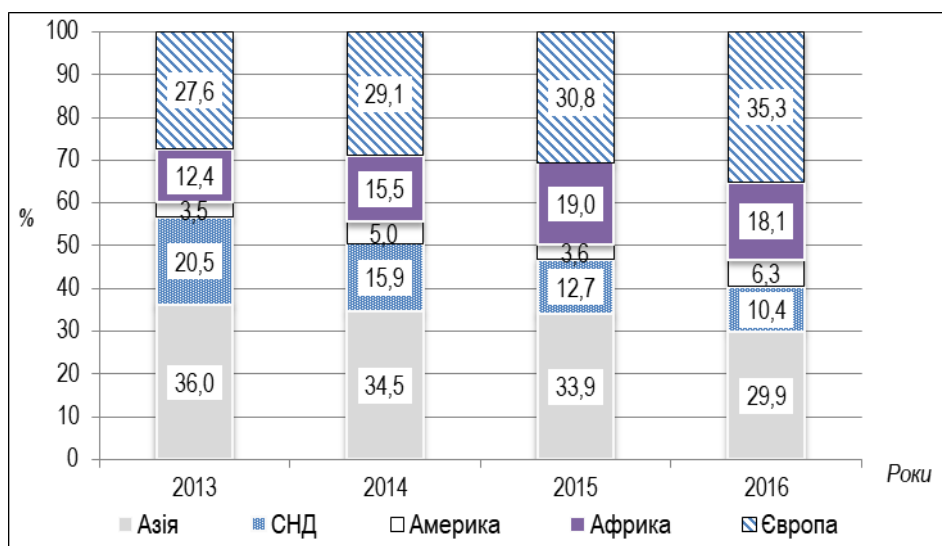
При цьому, якщо у 2016 р. частка експорту вітчизняної металопродукції у фізичному вимірі скоротилася на 27,5% порівняно з аналогічним періодом 2013 р., то у грошовому вимірі – більше ніж удвічі (з 16,9 млрд дол. США у 2013 р. до 7,9 млрд дол. США у 2016 р. – рис. 7). Така тенденція зумовлена насамперед зниженням цін на світовому ринку металопродукції. Так, якщо у 2013 р. середня експортна ціна на вітчизняну металопродукцію за групами 72 "Чорні метали" та 73 "Вироби з чорних металів" становила майже 600 дол. США/т, то у 2016 р. вона знизилася майже на 69% і становила близько 356 дол. США/т.

Основними споживачами вітчизняної металопродукції є країни ЄС, країни СНД, азійського, африканського та американського регіонів (рис. 8).

Рис. 7. Обсяги експорту металопродукції за групами 72 "Чорні метали" та 73 "Вироби з чорних металів" у 2013–2016 рр., млрд дол. США

Джерело: складено та розраховано за даними: Експорт-імпорт за країнами світу за 2013–2016 роки. Недорогоцінні метали та вироби з них / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Рис. 8. Регіональна структура основних споживачів вітчизняної металопродукції у 2013–2016 рр., %

Джерело: складено та розраховано за даними: Експорт-імпорт за країнами світу за 2013–2016 рр. Недорогоцінні метали та вироби з них / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Попри те, що в загальній структурі експорту вітчизняної металопродукції частка країн європейського регіону зросла на 7,7% (з 27,6% у 2013 р. до 35,3% у 2016 р.), у фізичному вимірі обсяги експорту залишилися незмінними – 7,8 млн т (табл. 2).

Основними споживачами вітчизняної металопродукції серед країн європейського регіону є: Італія, Угорщина, Польща, Болгарія (сумарний експорт до цих країн у 2013 р. становив майже 77%). Відносна стабільність споживання вітчизняної металопродукції зазначеними країнами обумовлена насамперед різною структурою виробництва та залежністю європейських металургійних заводів від традиційних українських поставок залізної руди, коксу, напівфабрикатів. Крім того, певна частина європейських металургійних активів належить українським власникам. Саме ці основні фактори й зумовлюють розвиток міжгалузевої торгівлі між Україною та країнами європейського регіону.

Таблиця 2

Основні країни – споживачі вітчизняної металопродукції у 2013–2016 рр.

Регіон та країна	Роки							
	2013		2014		2015		2016	
	млн т	%	млн т	%	млн т	%	млн т	%
ЄВРОПА	7,8	100	7,5	100	6,8	100	7,8	100
Італія	2,9	37,0	3,0	39,0	3,0	43,8	3,0	38,4
Угорщина	1,2	14,8	0,8	10,2	0,2	2,3	0,4	5,5
Польща	1,1	14,6	1,1	14,8	0,9	13,9	1,2	15,4
Болгарія	0,8	10,1	0,8	10,3	0,9	12,5	0,9	11,6
АЗІЯ	10,2	100	8,9	100	7,5	100	6,6	100
Туреччина	4,3	42,3	4,4	49,6	4,2	55,8	3,3	50,4
Саудівська Аравія	0,7	6,6	0,7	8,3	0,7	9,4	0,6	9,4
Індія	0,4	4,1	0,3	3,9	0,3	3,5	0,1	1,6
ОАЕ	0,3	3,0	0,3	3,4	0,2	3,2	0,2	3,5
СНД	5,8	100	4,1	100	2,8	100	2,3	100
Російська Федерація	3,9	67,1	2,7	66,5	1,9	66,7	1,7	77,0
Білорусь	0,5	9,4	0,4	9,0	0,2	8,3	0,3	11,6
Молдова	0,2	3,2	0,2	5,0	0,4	12,6	0,1	6,1
АФРИКА	3,5	100	4,0	100	4,2	100	4,0	100
Єгипет	2,2	62,0	2,8	69,0	2,9	68,6	3,0	73,0
АМЕРИКА	1,0	100	1,3	100	0,8	100	1,4	100

Джерело: складено та розраховано за даними: Експорт-імпорт за країнами світу за 2013–2016 роки. Недорогоцінні метали та вироби з них / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Не мали суттєвих позитивних результатів і збільшення часток країн африканського (на 5,7% у 2016 р. проти аналогічного періоду 2013 р.) та американського (на 2,8% за аналогічний період) регіонів, адже у фізичному вимірі таке зростання збільшилося лише на 0,5 млн т та на 0,4 млн т відповідно.

Єгипет є основною країною в африканському регіоні, яка імпортує вітчизняну металопродукцію. При цьому, хоч і незначно, проте спостерігається поступове зростання експорту вітчизняної металопродукції до цієї країни (на 0,8 млн т за період 2013–2016 рр.).

Основна країна, до якої експортується вітчизняна металопродукція, – це США. Привабливість американського ринку для вітчизняних виробників металопродукції пояснюється його високою місткістю. Проте ринок країн американського регіону, як власне й інших, є висококонкурентним і, з огляду на суттєву відмінність юридичних, регуляторних та технічних процедур, вимагає від українських експортерів значних зусиль, у тому числі певних часових та фінансових ресурсів. Водночас, попри високу захищеність, політику просування власного експорту та захист національного виробника, американські компанії зацікавлені у певних видах імпортованої сировини і комплектуючих, готової продукції та послугах, про що свідчить статистика.

Незначне зростання частки країн європейського, африканського та американського регіонів у загальній структурі вітчизняного експорту обумовлено насамперед суттєвим скороченням споживання вітчизняної металопродукції країнами СНД та азійського регіону.

Так, основними споживачами вітчизняної металопродукції серед країн СНД є Російська Федерація, Білорусь та Молдова. Їх сумарна частка у структурі

вітчизняного експорту до цього регіону у 2016 р. становила 91,3%. Проте найбільшим споживачем є Російська Федерація – майже 74% у 2016 р. Незважаючи на те, що її частка у 2016 р. перевищує аналогічний показник 2013 р. на 6,7, у фізичному вимірі експорт до цієї країни скоротився з 3,9 млн т у 2013 р. до 1,7 млн т у 2016 р. Така тенденція пояснюється насамперед воєнною агресією РФ проти України. Саме через такі події у найближчій перспективі очікується суттєве скорочення торговельних потоків. Крім того, якщо на інших регіональних ринках існують чіткі "правила гри", обов'язкові до виконання всіма суб'єктами господарювання, то на ринках країн СНД, особливо Російської Федерації, такі "правила гри" залежать не від юридичних законів, а від адміністративного впливу. Саме тому ринок цього регіону є ризиковим і ненадійним для вітчизняних виробників [21, с. 25].

Якщо скорочення обсягів експорту вітчизняної металопродукції до країн СНД викликано політичними чинниками, то на азійському ринку українські виробники програють у конкурентній боротьбі. Так, зокрема, частка країн азійського регіону у 2016 р. скоротилася порівняно з аналогічним періодом 2013 р. на 6,1% (або на 3,6 млн т). При цьому основні структурні зміни у торгівлі металопродукцією з країнами азійського регіону відбулися за рахунок суттєвого скорочення експорту до Туреччини та Індії.

Таке скорочення пояснюється насамперед швидкими темпами збільшення власного виробництва металопродукції зазначеними країнами. Так, зокрема, протягом останніх десяти років Туреччина наростила власні виробничі потужності з 23,3 млн т у 2006 р. до 36 млн т у 2012 р. Проте найбільше вражає своїми масштабами Індія, яка за останнє десятиліття збільшила обсяги власного виробництва сталі з 49,5 млн т у 2006 р. до майже 100 млн т у 2016 р. При цьому варто зазначити, що в Туреччині та Індії вводяться в дію лише високотехнологічні потужності, які безперешкодно конкурують з вітчизняними підприємствами. Саме ці фактори є основними причинами втрати традиційних ринків металопродукції вітчизняними виробниками на ринках країн азійського регіону.

Ще одним конкурентом, який витісняє вітчизняних металовиробників фактично з усіх традиційних для них ринків збуту, є Китай. Ця країна протягом останніх десяти років наростила обсяги виробництва сталі з 400 млн т у 2006 р. до майже 900 млн т у 2016 р. (це більше, ніж реально можуть продати китайські компанії всередині країни і за кордоном), скоротивши при цьому імпорт напівфабрикатів та готового прокату майже у 1,5 рази – з 19,1 млн т у 2006 р. до 13,2 млн т у 2015 р.

Висновки

З наведених вище результатів дослідження можна зробити висновки, що визначальним екзогенним чинником, що зумовлює структурні зміни в українському експорті, є стагнація глобального попиту на сировинних ринках, а серед чинників ендогенного характеру, що стримують диверсифікацію українського експорту, вирішального значення набувають обмеженість існуючих або відсутність торговельних угод між Україною та країнами, з якими є перспективи розширення зовнішньої торгівлі. Послаблення позицій вітчизняних експортерів на традиційних ринках зумовлено низкою дискримінаційних обмежень щодо

транзиту товарів через територію Російської Федерації, посиленням протекціонізму та підвищенням рівня імпортозаміщення в країнах-контрагентах. Окрім інституційної обмеженості двосторонніх режимів торгівлі в частині скасування тарифних і нетарифних бар'єрів, суттєвою перепорою є неефективна державна політика управління ризиками зміни кон'юнктури під час укладання та виконання експортних контрактів, унаслідок чого за форс-мажорних обставин левова частка втрат перекладається на вітчизняних товаровиробників, які мають незначний досвід вирішення арбітражних справ на міжнародному рівні. Загострення конкуренції на традиційних для України зовнішніх ринках агропродукції та металопродукції вимагає від вітчизняних товаровиробників розширення номенклатурного ряду експортованої продукції з більш високим рівнем доданої вартості, а також збільшення інвестицій у напрямі досягнення більш високих стандартів якості та безпечності продукції.

Проведений аналіз інституційних та кон'юнктурних чинників, які зумовили тенденцію до втрати традиційних ринків вітчизняного товарного експорту, дозволяє запропонувати низку заходів щодо протидії негативним тенденціям.

Стосовно зовнішньої торгівлі з Казахстаном та Туреччиною:

- використовуючи механізми і процедури СОТ, добитися скасування заборони на транзит українських товарів через територію РФ;
- активізувати діяльність щодо створення транспортних коридорів в обхід території РФ для доставки товарів до Казахстану і країн Центральної Азії, зокрема – через транспортний коридор ТРАСЕКА;
- провести комплексний маркетинговий аналіз щодо окремих товарних позицій для з'ясування причин зменшення експорту до Туреччини і розробити відповідні рекомендації експортерам, оскільки упродовж 2014–2016 рр. економіка цієї країни зростала, і попит на інвестиційні та споживчі товари був великий;
- прискорити переговори щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та Туреччиною.

Для того, щоб не втратити ринок зернових Китаю, необхідно:

- вирішити питання з пом'якшенням умов "китайського кредиту" ДПЗКУ і тільки після цього провести його приватизацію;
- диверсифікувати сільськогосподарський експорт у Китай, зокрема за рахунок експорту сої, для чого доцільно провести роботу на міждержавному рівні (як це зробила РФ); перспективними товарами для експорту в Китай є соняшниковий шрот і молочні продукти (сухе молоко, молочна сироватка, сир).
- розширювати експорт кукурудзи в Китай за рахунок комерційних компаній (після того, як ДПЗКУ проклала шлях у Китай, комерційні компанії розпочали процес реєстрації для поставок кукурудзи в Китай, зокрема, станом на кінець 2015 р. доступ на китайський ринок мають понад 60 українських компаній);
- мінімізувати наслідки виявлення забороненої в Китаї хвороби посівів кукурудзи шляхом проведення відповідних карантинних заходів і недопущення попадання зараженого зерна в експортні партії.

З метою розширення та збереження на якісно новому рівні існуючих експортних позицій металургійної промисловості необхідно:

- підвищити якість продукції за рахунок збільшення обсягів виробництва сталі в електropечачах, конверторах, створення міні та мікрозаводів, як підприємств, здатних оперативнo та гнучкo реагувати на коливання ринку металопродукції;
- збільшити обсяги виробництва гарячекатаного листа на ширококутних станах гарячої прокатки на основі нових технологій та обладнання;
- розширити сортамент металопрокату, зокрема збільшити обсяги виробництва холоднокатаного листа з захисним покриттям;
- розвивати виробництво високоякісної трансформаторної та автомобільної тонколистової сталі;
- розширити виробництво газонафтопровідних труб з зовнішнім та внутрішнім покриттям шляхом впровадження нових високоефективних технологій;
- збільшити випуск високоякісних труб з безперервно литих заготовок на високопродуктивних станах безперервної прокатки та організувати виробництво нових марок сталі підвищеної корозостійкості для видобутку та транспортування нафти тощо.

Загалом, враховуючи стагнацію глобального попиту на сировинних ринках, вважаємо за доцільне звернути увагу вітчизняних експортерів не лише на відкриття нових ринків, а й на відновлення та збереження існуючих позицій на традиційних ринках.

Список використаних джерел

1. World economic situation and prospects as of mid-2017. URL: <https://www.un.org/development/desa/dpad/publication/world-economic-situation-and-prospects-as-of-mid-2017>
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf)
3. Гесць В.М. Чому знову настав час починати спочатку? *Економіка України*. 2017. № 5–6. С. 31–38.
4. Гриценко А.А. Логіко-історичні засади кардинальних економічних змін і переходу до реконструктивного розвитку. *Економіка України*. 2017. № 5–6. С. 39–57.
5. Сіденко В.Р. Нова торговельна політика США: глобальні аспекти. *Економіка України*. 2017. № 5–6. С. 58–66.
6. Інтеграційні можливості України: перспективи та наслідки: наукова доповідь / НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. Київ, 2014. 92 с.
7. Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: економічні виклики та нові можливості / НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". Київ, 2016. 184с.
8. Біла книга: Як реалізувати експортний потенціал України за умов глобалізації. Пропозиції щодо політики сприяння розвитку українського експорту / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій (ІЕД). Київ, 2016. 52с.
9. Мельник Т., Пугачовська К. Потенціал ринку ЄС для українських експортерів. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 2 (91). С. 5–18.
10. Ковінько О. Маркетингова привабливість міжнародних ринків аграрної продукції. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 1 (90). С. 57–73.
11. Експортна стратегія України: Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі 2017–2021 / Міжнародний торговельний центр. Женева, 2017. 135 с.
12. Україна втратила близько 90 % експорту до Киргизстану та Казахстану через обмеження транзиту РФ. URL: <https://hromadske.ua/posts/ukraina-vtratyla-blyzko-90-eksportu-do-kyrhyzstanu-ta-kazakhstanu-cherez-obmezhenia-tranzytu-rf>

13. Торговельно-економічне співробітництво між Україною і Казахстаном. URL: <http://kazakhstan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-kz/trade>
14. Торговельно-економічне співробітництво між Україною і Туреччиною. URL: <http://turkey.mfa.gov.ua/ua/ukraine-tr/trade>
15. Александр Крамар. Вытеснить из Турции Россию. Antykor. URL: https://antikor.com.ua/articles/78158-vytesnitj_iz_turtsii_rossiju
16. China forecasts corn imports at decade low, spooking exporters. Reuters. URL: <http://www.reuters.com/article/us-china-crops-corn-imports-idUSKBN1500ZO>
17. Скворцов Денис. Как Украина осваивает миллиардные китайские кредиты: энергетика, АПК и строительство. *Сегодня*. URL: <http://www.segodnya.ua/economics/enews/kak-ukraina-osvaivaet-kitajskie-kredity-energetika-apk-i-stroitelstvo-695114.html>
18. Крупнейший государственный зернотрейдер объяснил, куда делись "китайские деньги". LІHABiznesInform. URL: <https://delo.ua/business/kрупnejshij-gostrejder-zerna-objasnil-kuda-delis-kitajskie-den-323136>
19. Бровинская Мария. Кукурузный коллапс. Грозит ли Украине китайское эмбарго. ЛІГАБізнесІнформ. URL: <http://biz.liga.net/all/prodovolstvie/stati/3467811-kukuruznyy-oblom-grozit-li-ukraine-kitajskoe-embargo-.htm>
20. "Новый сухопутный зерновой коридор Россия – Китай". URL: <http://www.mcx.ru/news/news/show/60092.355.htm>
21. Оцінка впливу Угоди про асоціацію/ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України: наукова доповідь / НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". Київ, 2014. 102 с.

Надійшла до редакції 19.06.2017 р.

Осташко Т.А., д-р екон. наук, заведуюча сектором отраслевых рынков

Лір В.Э., канд. экон. наук, ведущий научный сотрудник

Венгер В.В., канд. экон. наук, ведущий научный сотрудник

Олефір В.К., канд. экон. наук, старший научный сотрудник

Биконя А.С., младший научный сотрудник

Институт экономики и прогнозирования НАН Украины

ИЗМЕНЕНИЕ ТРАДИЦИОННЫХ ПОЗИЦИЙ УКРАИНСКОГО ЭКСПОРТА

Выделены глобальные тенденции и факторы, влияющие на нынешнее состояние мировой торговли. Определены главные компоненты изменения украинского экспорта в географической структуре. Рассмотрены особенности внешней торговли с наиболее значительными по объемам украинского экспорта странами и особенности изменения внешнеэкономической конъюнктуры на традиционных для украинского экспорта товарных рынках. Главный акцент в статье сделан на вызовах и рисках вытеснения украинских экспортеров с традиционных рынков, на основании чего предложены меры по адаптации и повышению конкурентоспособности отечественных экспортеров, в частности, относительно дополнительных институциональных инструментов уменьшения нетарифных барьеров во внешней торговле.

Ключевые слова: мировая торговля, конъюнктура, экспорт, протекционизм, нетарифные барьеры, торговые соглашения, конкурентоспособность.

Tamara Ostashko, Doctor of Economics, Principar Researcher

Victor Lir, PhD in Economics

Vitaliy Venger, PhD in Economics, Leading Researcher

Volodymyr Olefir, PhD in Economics, Senior Researcher

Oleksandr Bykonja, Junior Researcher

Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine

A CHANGE IN THE TRADITIONAL ITEMS OF UKRAINE'S EXPORT

During 2012-2016, domestic commodity exports declined annually. This trend is dangerous for the national economy, which is characterized by excessive dependence on the external conjuncture. The purpose of the article is to identify external and internal reasons of the reduction of commodity exports and to suggest ways and means to overcome this negative trend. The article focuses on the main export markets and the basic and traditional commodity groups of domestic exports.

Based on the analysis of domestic and international statistics, study of foreign trade agreements, domestic and foreign scientific publications on the problems of foreign trade, strategies and development programs of domestic exports and other information materials, the main factors of the deterioration of external and domestic market conditions have been identified, and ways and methods of overcoming those negative tendencies have been systematized and generalized.

Among the results that have elements of scientific novelty, one can mention the following: 1) identification of certain endogenous factors that hold back the growth and diversification of Ukrainian exports (institutional incapacity of the state-owned companies; the limited character of existing trade agreements (if any) between Ukraine and countries with a high potential for encouraging Ukraine's exports); a comprehensive analysis of the current condition of foreign trade with the People's Republic of China, Turkey and Kazakhstan; an in-depth analysis of the global and domestic market conditions for metallurgical products.

An example of institutional incapacity of the state-owned companies to enhance exports is the activities of the State Food and Grain Corporation of Ukraine (SFGCU). In 2012, the SFGCU and the Export-Import Bank of China agreed on the provision of a loan of \$ 3 billion to the Ukrainian corporation under state guarantees. Half of the loan was intended for the purchase of grain (mainly maize) for further export to the People's Republic of China through the mediation of the Chinese National Machine Industry and General Contract Corporation. The second half of the loan was intended for the purchase of Chinese agricultural machinery and material resources for with subsequent delivery to Ukraine.

With lowering world prices for maize in 2014, the SFGCU actually refused to comply with several provisions of the contract, after which the Chinese party filed a lawsuit against Ukraine to the London International Arbitral Tribunal for damages of \$ 3 billion. At the same time, a partial resumption of Ukraine's export of maize to China is possible subject to the solution of certain Ukraine's domestic institutional problems - from those that lie within the control of government institutions involved in contractual relations with the Chinese party, to the development of the system of phytosanitary control in Ukraine.

A unique situation has arisen in trade between Ukraine and Kazakhstan. In order to ensure its economic security and national interests, the Russian Federation has substantially complicated the transit of Ukrainian goods to Kazakhstan from January 2016, and since July 2016, it even temporarily banned the transit, through its territory, of those Ukrainian goods, which are subject to import duty with rates different from 0, as well as goods on which import embargo was imposed in accordance with the Decree of the Government of Russian Federation No. 778 of 07.08.2014. Actually the transit ban involved 90% of all Ukrainian exports to Kazakhstan.

The most suffered are the exporters of machine-building and metallurgical products, whose deliveries decreased by 3 and 5 times, respectively. To restore exports to Kazakhstan, it is expedient, using the WTO mechanisms and procedures, to attain the lift of the ban on the transit of Ukrainian goods through the territory of the Russian Federation, as well as to intensify the activities of creating transport corridors bypassing the territory of the Russian Federation for the delivery of goods to Kazakhstan and Central Asian countries, in particular, using the TRACECA corridor.

To expand the exports of metallurgical products, it is necessary to carry out the following measures: to raise the quality of products by raising the volume of steel production in electric furnaces, converters, and creating mini and micro plants as businesses able to react promptly and flexibly to fluctuations in the market of metal products; to increase the output of hot rolled sheet on broadband hot rolling mills based on new technologies and equipment; and to expand the range of metal rolling, in particular to increase the production of cold-rolled sheet with protective coating.

Analysis of the world market of metallurgical products shows a necessity of: development of the production of high-quality transformer and automotive thin-sheet steel; expansion of the production of gas and oil pipes with external and internal coverage by introducing new high-tech technologies; increase in the production of high-quality pipes from continuous cast billets on high-performance continuous rolling mills and the organization of production of new grades of steel with increased corrosion resistance for oil extraction and transportation.

The implementation of these and other measures justified in the article would help overcome the negative tendency of reduction in domestic commodity exports.

Keywords: *global trade, conjuncture, export, protectionism, non-tariff barriers, trade agreements, competitiveness.*

References

1. World economic situation and prospects as of mid-2017. Retrieved from <https://www.un.org/development/desa/dpad/publication/world-economic-situation-and-prospects-as-of-mid-2017>
2. Association Agreement between Ukraine, on the one part, and the European Union, European Atomic Energy Community and their member countries, on the other part. Retrieved from [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf) [in Ukrainian].
3. Heyets, V. (2017). Why a new fresh start? *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 5-6, 31-38 [in Ukrainian].
4. Hrytsenko, A. (2017). Logico-historic foundations of the cardinal economic change and transition to reconstructive development. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 5-6, 39-57 [in Ukrainian].
5. Sidenko, V. (2017). US new trade policy: global aspects. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 5-6, 58-66 [in Ukrainian].
6. Ukraine's integration possibilities: prospects and consequences. (2014). Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
7. Implementation of the Agreement between Ukraine and the EU: economic challenges and new opportunities. (2016). Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
8. The White Book: How to realize Ukraine's export potential under globalization. Proposal on the policy of promotion of the development of Ukrainian exports. (2016). Institute of Economic Research and Political Advice. Kyiv [in Ukrainian].
9. Melnik, T., Pugachovska, K. (2017). Potential of the EU market of Ukrainian exporters. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo – Foreign trade: Economics, Finances, Law*, 2(91), 5-18 [in Ukrainian].
10. Kovinko, O. (2017). Market attractiveness of the international agricultural markets. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo – Foreign trade: Economics, Finances, Law*, 1(90), 57-73 [in Ukrainian].
11. Ukraine's export strategy: a road map for strategic development of trade 2017–2021. (2017). International Trade Centre. Geneva [in Ukrainian].
12. Ukraine lost about 90% of exports to Kyrgyzstan and Kazakhstan due to the RF transit limitations. Retrieved from <https://hromadske.ua/posts/ukraina-vtratyla-blyzko-90-eksportu-do-kyrgyzstanu-ta-kazakhstanu-cherez-obmezhenia-tranzytu-rf> [in Ukrainian].
13. Trade and economic cooperation between Ukraine and Kazakhstan. Retrieved from <http://kazakhstan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-kz/trade> [in Ukrainian].
14. Trade and economic cooperation between Ukraine and Turkey. Retrieved from <http://turkey.mfa.gov.ua/ua/ukraine-tr/trade> [in Ukrainian].
15. Kramar, Aleksandr. To crowd out Russia from Turkey. *Antykor*. Retrieved from https://antikor.com.ua/articles/78158-vytesnitj_iz_turtsii_rossiju [in Russian].
16. China forecasts corn imports at decade low, spooking exporters. *Reuters*. Retrieved from <http://www.reuters.com/article/us-china-crops-corn-imports-idUSKBN15O0ZO>.
17. Skvortsov, Denis. How Ukraine is using the many billion Chinese credits: energy sector, agro-industrial complex and construction. *Sehodnia*. Retrieved from <http://www.segodnya.ua/economics/enews/kak-ukraina-osvaivaet-kitayskie-kredity-energetika-apk-i-stroitelstvo-695114.html> [in Russian].
18. The greatest public grain trader explained where "the Chinese money" went. *LIHABiznesInform*. Retrieved from <https://delo.ua/business/krupnejshij-gostrejder-zerna-objasn timer-kuda-delis-kitajskieden-323136> [in Ukrainian].
19. Brovinska, Maria. The maize collapse. Is Ukraine under the danger of Chinese embargo? *LIHABiznesInform*. Retrieved from <http://biz.liga.net/all/prodovolstvie/stati/3467811-kukuruznyy-oblom-grozit-li-ukraine-kitayskoe-embargo-.htm> [in Russian].
20. The new land grain corridor Russia-China. Retrieved from <http://www.mcx.ru/news/news/show/60092.355.htm> [in Russian].
21. Heyets, V., Ostashko, T., Shynkaruk, L. (Eds.). (2014). Assessment of the impact of the Agreement of Association/FTA between Ukraine and the EU on Ukraine's economy. Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].